

دانشکده علوم انسانی

گروه علمی حقوق

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

رشته حقوق گرایش حقوق خصوصی

عنوان پایان نامه:

بررسی مسئولیت مدنی ناشی از انتقال فرآورده های خونی آلوده

در نظام قضایی ایران

استاد راهنما:

دکتر محمدیار ارشدی

استاد مشاور:

دکتر بختیار عباسلو

نگارش:

آیدا دشتی مقدم

زمستان ۱۳۹۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تشکر و تقدیر:

باشکر از اساتید کراتقدر دکتر محمدیارشدی، دکتر اختیار عباسلو و دکتر محمد دودیان که من را در تهیه و تدوین این

پایان نامه یاری نموده اند.

بالاخص از دکتر اختیار عباسلو چرا که بدون راهنماییهای ایشان تهیه این پایان نامه بسیار مشکل می نمود.

تقدیم و سپاس:

خدایی که آفرید

جهان را، انسان را، عقل را، علم را، معرفت را، عشق را

و پدرم که عالمانه به من آموخت تا چگونه در عرصه زندگی ایستادگی

را تجربه نمایم.

و مادرم، دیامی بی کران فداکاری و عشق که وجودم برایش همه رنج بود

و وجودش برایم همه مهر

فهرست مطالب

<u>عنوان</u>	<u>صفحه</u>
چکیده.....	۱
مقدمه.....	۲
فصل اول : کلیات مسئولیت مدنی ناشی از انتقال فرآورده های خونی آلوده.....	۶
مبحث اول : مسئولیت مدنی.....	۶
طرح بحث.....	۶
گفتار اول : مفهوم مسئولیت مدنی.....	۶
گفتار دوم : مبانی فقهی مسئولیت مدنی.....	۷
بند اول : قاعده لاضرر.....	۸
بند دوم : قاعده تسبیب.....	۱۰
گفتار سوم : مبانی حقوقی مسئولیت مدنی.....	۱۱
بند اول : نظریه مسئولیت مدنی مبتنی بر تقصیر.....	۱۲
بند دوم : نظریه مسئولیت مدنی بدون تقصیر.....	۱۵
گفتار چهارم: ارکان مسئولیت مدنی.....	۲۱
بند اول : ضرر.....	۲۲
بند دوم: فعل زیانبار.....	۲۴
بند سوم : رابطه سببیت.....	۲۶
گفتار پنجم : انواع مسئولیت مدنی.....	۲۹
بند اول : مسئولیت قراردادی.....	۲۹

۳۱	.....بند دوم : مسئولیت قهری
۳۲	.....مبحث دوم : مفاهیم تولید، انتقال و آلودگی فرآورده های خونی
۳۲	.....طرح بحث
۳۳	.....گفتار اول : مفهوم خون
۳۵	.....گفتار دوم : مفهوم فرآورده های خونی
۳۵	.....گفتار سوم : مفهوم تولیدکننده و انتقال دهنده فرآورده های خونی
۳۶	.....بند اول : مفهوم تولیدکننده فرآورده های خونی
۳۹	.....بند دوم : مفهوم انتقال دهندگان فرآورده های خونی
۴۰	.....گفتار چهارم : بررسی آلودگی های فرآورده های خونی
۴۱	.....بند اول : آلودگی فرآورده های خونی در جریان تولید
۴۴	.....بند دوم : آلودگی فرآورده های خونی در روند انتقال
۴۸	.....فصل دوم : بررسی مسئولیت دخالت کنندگان در انتقال فرآورده های خونی آلوده
۴۸	.....مبحث اول : مبانی مسئولیت مدنی ناشی از فعل اشخاص و اشیا
۴۸	.....طرح بحث
۴۸	.....گفتار اول : عوامل موثر در انتقال خون
۴۹	.....بند اول : پرسنل
۵۰	.....بند دوم : ماشین آلات و تجهیزات
۵۰	.....بند سوم : تولید
۵۱	.....بند چهارم : کنترل
۵۲	.....گفتار دوم : دخالت مادی در حادثه زیانبار در انتقال فرآورده های خونی آلوده
۵۳	.....بند اول : دخالت مادی در حادثه زیانبار با دخالت عامل واحد

- بند دوم : دخالت مادی در حادثه زیانبار با دخالت عوامل متعدد ۵۵
- مبحث دوم : منابع و قواعد مسئولیت مدنی ناشی از اشخاص و اشیا ۶۱
- طرح بحث ۶۱
- گفتار اول : مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی ۶۲
- بند اول : مسئولیت مدنی نهادهای دولتی ۶۲
- بند دوم : مسئولیت مدنی بیمارستانهای خصوصی ۶۶
- گفتار دوم : مسئولیت مدنی اشخاص حقیقی ۶۷
- بند اول : مسئولیت مدنی شخص مقصر بواسطه فعل غیر ۶۹
- بند دوم : مسئولیت مدنی ناشی از اشیا ۷۲
- گفتار سوم : مسئولیت مدنی با توجه به قانون حمایت از حقوق مصرف کنندگان ۷۵
- بند اول: مسئولیت مدنی تولید کنندگان و انتقال دهندگان کالا و خدمات با توجه قانون حمایت از حقوق مصرف کنندگان ۷۶
- بند دوم: تشکیل انجمن ها و تشکل هایی برای حمایت از مصرف کنندگان ۷۸
- گفتار چهارم: مسئولیت مدنی با توجه به قانون امور پزشکی و دارویی و مواد خوردنی و آشامیدنی ۸۰
- فصل سوم : رابطه سببیت و اسباب متعدد در انتقال فرآورده های خونی آلوده ۸۳
- مبحث اول : کلیات رابطه سببیت ۸۳
- طرح بحث ۸۳
- گفتار اول : مفهوم رابطه سببیت ۸۳
- گفتار دوم : اثبات رابطه سببیت ۸۶

گفتار سوم : بررسی نظریات حقوقی در اثبات رابطه سببیت در تعدد اسباب و شرایط در انتقال	
فرآورده های خونی آلوده.....	۹۰
بند اول : نظریه برابری اسباب و شرایط.....	۹۱
بند دوم : نظریه سبب مقدم در تاثیر.....	۹۲
بند سوم : نظریه سبب متعارف.....	۹۳
بند چهارم : نظریه سبب نزدیک و بی واسطه.....	۹۴
بند پنجم:نظریه برهان نفی سایر اسباب.....	۹۵
مبحث دوم :مواع تحقق مسئولیت مدنی.....	۹۷
طرح بحث.....	۹۷
گفتار اول :عواملی که باعث قطع رابطه سببیت می شوند	۹۸
بند اول : قوای قاهره	۹۸
بند دوم : تقصیر زیان دیده.....	۱۰۰
بند سوم : فعل اشخاص ثالث.....	۱۰۳
گفتار دوم : راه های معافیت از مسئولیت مدنی ناشی از انتقال فرآورده های خونی آلوده.....	۱۰۵
بند اول : رضایت زیان دیده.....	۱۰۶
بند دوم : ابراء مالم یجب.....	۱۰۸
بند سوم : شرط عدم و تحدید مسئولیت در جبران خسارت.....	۱۰۹
فصل چهارم : کلیات خسارت ناشی از انتقال فرآورده های خونی آلوده.....	۱۱۵
مبحث اول : مفاهیم خسارت.....	۱۱۵
طرح بحث.....	۱۱۵
گفتار اول :مفهوم خسارت.....	۱۱۶

- بند اول : خسارت و ضرر قابل مطالبه..... ۱۱۷
- بند دوم : موضوع خسارت ناشی از انتقال فرآورده های خونی آلوده..... ۱۱۸
- بند سوم : تشخیص زیان دیده انتقال فرآورده های خونی آلوده..... ۱۱۹
- بند چهارم : بررسی مسئولان ورود زیان و چگونگی مراجعه به آنان..... ۱۲۲
- گفتار دوم : انواع خسارات ناشی از انتقال فرآورده های خونی آلوده..... ۱۲۴
- بند اول : خسارت مادی..... ۱۲۵
- بند دوم : خسارت معنوی..... ۱۲۹
- بند سوم : خسارت بدنی..... ۱۳۷
- گفتار سوم : تقسیم مسئولیت بین اسباب متعدد..... ۱۳۹
- مبحث دوم : چگونگی جبران خسارت..... ۱۴۲
- طرح بحث..... ۱۴۲
- گفتار اول : نحوه ی تعیین میزان خسارت..... ۱۴۲
- گفتار دوم : مرور زمان دعوای مسئولیت..... ۱۴۶
- گفتار سوم : مبنای جبران خسارت..... ۱۴۷
- گفتار چهارم : شیوه های حمایتی جبران خسارت..... ۱۴۹
- بند اول : بیمه مسئولیت..... ۱۵۰
- بند دوم : تاسیس صندوقی برای پرداخت خسارت..... ۱۵۲
- نتیجه گیری..... ۱۵۴
- پیوست ها..... ۱۵۸
- پیوست ۱: رای صادره در ارتباط با پرونده انتقال فرآورده های خونی آلوده در سال ۱۳۶۸..... ۱۵۸
- پیوست ۲: قانون حمایت از مصرف کنندگان مصوب ۱۳۸۸..... ۱۶۳

۱۷۰..... منابع و ماخذ

۱۷۵..... فهرست تفصیلی

۱۸۱..... چکیده انگلیسی

چکیده

صنعتی شدن جوامع و افزایش جمعیت و نیاز روزافزون به تولید کالاها و مواد به شکل انبوه جوامع انسانی را با مشکلات بگرنجی روبرو ساخته است که وجود تخلفاتی در زمینه تولید و انتقال کالاها و محصولات مختلف از جمله فرآورده های خونی که در نتیجه آن، افراد بیشماری همه ساله از مشکلات ناشی از رنج می برند، به بیماریهای متفاوتی مبتلا می شوند که برخی از آنها تا پایان عمر با فرد باقی می ماند یا باعث مرگ فرد مبتلا می شوند. این موارد ضرورت بررسی مسئولیت مدنی ناشی از تولید و انتقال فرآورده های خونی آلوده را روشن می سازد. در واقع مهم ترین بحث در جبران خسارت ناشی از این نوع مسئولیت علاوه بر هدف جبران خسارت - که مجازات رفتارهای زیانبار و دفع ضرر احتمالی آینده است - آن است که آیا تنها ضررهای مادی و جسمی ناشی از فرآورده های خونی آلوده قابل جبران است یا خسارات معنوی نیز قابل مطالبه است؟ پایان نامه به بررسی شیوه جبران خسارت، شرط عدم مسئولیت و تاثیرگذاری آنها در زمینه جبران خسارت ناشی از تولید و انتقال فرآورده های خونی آلوده در حقوق ایران، پرداخته است. متأسفانه قانون حمایت از مصرف کننده که، متعاقب پرونده هموفیلی به تصویب رسیده است علی رغم نکات مثبتی که در بر دارد، اما مسئولیت محض متوجه زیان رساننده شده که باعث می شود با معاذیری از پرداخت خسارت معاف شود؛ حال آنکه اهمیت موضوع و ضرورت جبران خسارات زیاندیدگان اقتضای آن داشت که مسئولیت مطلق مورد نظر قانونگذار در این رابطه قرار گیرد، تا از اثبات هر گونه ادعا و دلیلی که فاعل را از جبران خسارت بری می کند، جلوگیری شود.

کلید واژه ها: قانون حمایت از مصرف کننده، فرآورده های خونی آلوده، مسئولیت مدنی، مسئولیت بدون تقصیر، مسئولیت محض، مسئولیت مطلق.

۱- تبیین موضوع (بیان مسئله)

از جمله موضوعات بسیار مهم در زمینه مسئولیت مدنی، «مسئولیت ناشی از تولید و انتقال» می‌باشد که این حوزه متناسب با تحولات جدید، تغییرات شگرفی به خود دیده است. ابتدا حمایت از مصرف کننده محدود به رابطه قراردادی دو طرف بود. اما خطرات ناشی از محصولات معیوب تنها به دو طرف قرارداد محدود نمی‌شد، به همین دلیل نظریه های مختلفی از جمله مسئولیت مبتنی بر تقصیر و نظریه ایجاد خطر و نظریه تضمین حق و... به وجود آمد. اما با ناکارآمدی این نظریات، و به خصوص مسئولیت مبتنی بر تقصیر که در اکثر نظام های حقوقی پذیرفته شده بود، قانونگذاران به منظور حمایت شایسته از مصرف کننده زیان دیده، به دنبال ایجاد ضمانت اجرای جدیدی بر علیه تولیدکننده و منتقل کننده کالا برآمدند تا تولید کننده و انتقال دهنده کالای معیوب نتواند از ناتوانی مصرف کننده در اثبات تقصیر او، سوءاستفاده کرده و خود را در پشت معایب نظام مسئولیت ناشی از تقصیر پنهان سازد و در نتیجه، مصرف کننده از جبران زیان متحمل شده، محروم شود. انتقال دهندگان محصولات که یک عضو مهم در زنجیره تولید تا مصرف می باشند در برابر مصرف کنندگان فرآورده های خونی آلوده دارای مسئولیت می باشند.

۲- سؤالات تحقیق

در تحقیق حاضر سعی شده است تا حدی، به هریک از مسائل مربوط به انتقال فرآورده های خونی آلوده و پرونده موسوم بطور مختصر پرداخته شود و راه حلی برای شناختن سهل تر و سریع تر مقصر و جبران ضرر وارده به زیاندیدگان، مطرح گردد.

باید این بحث را روشن کرد که فرآورده های خونی یعنی چه و به چه مواردی و محصولاتی فرآورده های خونی اطلاق می گردد؟ چه مواردی باعث آلودگی این نوع فرآورده ها می شود و این آلودگی ها چه نتیجه ای به دنبال دارند؟ مسئولان باید چه کنترل ها و مراقبت هایی را برای جلوگیری از آلودگی ها چه مسئولیت و وظیفه ای دارند؟ در صورت بروز مشکل مسئولیت به عهده کیست؟ چگونه باید مسئول را شناسائی کرد؟ خسارات چگونه جبران می شود بطور کلی باید دید که آیا این ضررها قابل جبران هستند یا خیر و چه نوع مسئولیتی به وجود دارد؟ آیا قوانین موجود در این زمینه کافی است و می توان بر اساس آنها رای مورد قبول صادر کرد؟ چه باید کرد که این حوادث رخ ندهد یا به حداقل برسند و در واقع از بروز آنها جلوگیری کرد؟ در جهت حمایت از مصرف کننده چه ضمانت های اجرایی در حقوق ما وجود

دارد؟ و اینکه در صورتی که فرآورده های خونی وارداتی باشند آیا قوانین کافی برای اقامه دعوا علیه کشورهای تولیدکننده و افراد وارد کننده می باشد؟

۳- ضرورت بررسی و مطالعه

یکی از مسائل و دغدغه حقوقدانان در عصر حاضر، مسئله حمایت از مصرف کننده در دعاوی جبران خسارت می باشد. این امر در بحث مربوط به فرآورده های خونی آلوده نمود بیشتری می یابد. چراکه این حقوق زاینده رشد علوم و فنون و تحول اقتصادی می باشد و با توجه به پیچیدگی های آنها در حال توسعه و تغییر است. به طور مثال، در حیطه انتقال خون که از طب انتقال خون، بیش از ۶۰-۷۰ سال نمی گذرد و در ۳۰-۴۰ سال اول بشر خوشحال بود که خونی را می گیرد و به دیگران تزریق می کند و جان افرادی را نجات می دهد؛ افرادی که تصادف می کردند، افرادی که به بیماریهای ژنتیکی مبتلا بودند و .... امروزه می بینیم بسیاری از بیماران سرطانی بعد از درمان نیاز به خون دارند و هیچ جراحی نمی تواند دست به جراحی بزند مگر اینکه حداقل ۲ واحد خون در کنار خود داشته باشد. ولی این نیازها در سالهای بعد با مسائل و مشکلاتی همراه بود و بشر کشف کرد که از طریق انتقال خون افراد ممکن است مبتلا به بیماریهای خطرناکی چون هیپاتیت و ایدز و ... گردند. در اینجا است که بحث مسئولیت مدنی نمود پیدا می کند و همانطور که یک ماده حیات بخش است می تواند عوارض و مشکلاتی را نیز به همراه خود داشته باشد.

در مباحث حقوقی باید به خون به عنوان یک محصول تولیدی مانند دارو نگاه شود. در ایران در سالهای ۱۹۸۴ و ۱۹۸۵ میلادی انستیتو مریو فرانسه فرآورده های خونی آلوده به بیماری را به کشورهای آرژانتین، آلمان غربی، عربستان، عراق، ایتالیا و ... و از جمله ایران ارسال نمود. که با مصرف این محصولات (فرآورده های خونی آلوده) بسیاری از افراد در ایران به بیماری های لاعلاج مبتلا گردیده اند و یا جان خود را از دست داده اند. و این باعث شد که بسیاری از افراد مبتلا یا خانواده های آنها از مقصران این اتفاق شکایت کنند و غرامت دریافت کنند و از جمله قواعدی که در این پرونده و پرونده های مشابه مورد استفاده قرار می گیرد مسئولیت مدنی است. این مسئله و مسائل جدید دیگری که در مسئولیت مدنی پیش آمد. به این رشته از حقوق، چهره ای تازه بخشیده است. این در حالی است که هنوز به طور کامل دادگاهها به مباحث مسئولیت مدنی آنچنان که باید اهمیت چندانی نمی دهند و درباره اعتبار برخی مباحث آن تردید دارند. بطور مثال در خصوص خسارات معنوی که در آرای دادگاهها کمتر دیده می شود و انگشت شمار در این خصوص رای صادره شده است از جمله در پرونده مذکور.

این آمار که نمونه ای از آمارهای مشابهی است که در سراسر جهان وجود دارند. نشان دهنده‌ی آن است که بیماریهای ناشی از فرآورده های خونی آلوده یکی از موضوعات حساس و خطرناک می باشد، چرا که با جان مردم سروکار دارد. بنابراین، مسئله مسئولیت مدنی تولیدکنندگان و انتقال دهندگان در این راستا اهمیت فراوانی می یابد. بنابراین، یافتن قواعد و ضمانت اجراهای حقوقی مشخص و همگام با مسائل روز که هرچه بهتر و بیشتر حقوق مصرف کنندگان را تأمین کند و از حقوق آنان در برابر بی‌مبالاتی ناشی از تولید و انتقال حمایت کند، ضرورت پیدا می کند.

۴- سابقه تحقیق

در حقوق و فقه ما از دیرباز در جهت حمایت از خریدار قراردادی کالا، خیار عیب پیش بینی شده است. با تصویب قانون مسئولیت مدنی در سال ۱۳۳۹ نظریه تقصیر در دعاوی مسئولیت مدنی و خسارت پذیرفته شد. قانون مواد خوردنی و آشامیدنی و آرایشی و بهداشتی مصوب ۱۳۴۶ و اصلاحات سال ۱۳۵۳ نیز وجود دارد، اما بیشتر راجع به مجازات های کیفری است. اخیراً نیز در سال ۱۳۸۸ قانون حمایت از مصرف کنندگان به تصویب رسیده است که تا حدودی به حیطة مسئولیت های بدون تقصیر نزدیک شده است. اما در این راستا، هنوز باید به قواعد عمومی از جمله قانون مدنی مصوب ۱۳۰۷ و قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹ نیز رجوع شود.

در ارتباط با این موضوع مقالات و کتب مختلفی هر چند مختصر نگاشته شده است از جمله مقاله "مسئولیت مدنی ناشی از انتقال خون آلوده" نوشته دکتر محمود کاظمی در فصلنامه حقوق مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران در سال ۱۳۸۶ و کتاب آقای حسین محمد خانی که تحت عنوان "مسئولیت مدنی دولت در بارگه داد" در سال ۱۳۸۶ منتشر و ضمن آن به پرونده هموفیلی ها پرداخته شده است و همچنین پایان نامه خانم سارا خزلی که به "بررسی خسارات معنوی در حقوق ایران با رویکرد به پرونده هموفیلی ها" که در سال ۱۳۸۸ به دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز ارائه گردیده است، اشاره نمود.

۵- تقسیم مطالب

به منظور تبیین و تحلیل موضوع، این پایان نامه به چهار فصل تقسیم شده است که هر فصل دو مبحث را در خود جای داده است:

در فصل اول به بررسی کلیات مسئولیت مدنی و مفاهیم مربوط به خون و فرآورده های خونی و آلودگی های آن پرداخته شده است.

در فصل دوم به بررسی فعل زیانبار و اشکال مختلف آن در انتقال فرآورده های خونی آلوده و قواعد و مقرراتی که برای مقابله با این نوع افعال وضع گردیده است مورد بررسی قرار گرفته است.

در فصل سوم به رابطه سببیت بین فعل زیانبار و ضرر وارده و چگونگی اثبات این رابطه و فرض مسئولیت جبران خسارت در صورت تعدد اسباب اشاره شده است.

در فصل چهارم به آثار مسئولیت مدنی مفهوم خسارت و چگونگی جبران خسارات وارده چه از نوع مادی و چه از نوع معنوی، پرداخته شده است و همچنین سعی در ارائه راه حلی مناسب برای جبران سریعتر خسارات گردیده است.

فصل اول: کلیات مسئولیت مدنی ناشی از انتقال فرآورده‌های خونی آلوده

مبحث اول: مفاهیم مسئولیت مدنی

طرح بحث

برای بیان هر موضوع و تحقیق در مورد آن ابتدا باید مفهوم و معنی آن هم از نظر لغوی و هم از نظر مباحث حقوقی مشخص شود البته این اصل در تمام علوم مطرح است و چون در اینجا تحقیق پیش رو حقوقی است بنابراین دو معنای لغوی و حقوقی و هر یک از عبارات موضوع باید بررسی شود. در کل می توان موضوع را به ۲ دسته تقسیم کرد و هر یک را جداگانه معرفی و تعریف کرد: ۱- واژه مسئولیت مدنی که ابتدا مسئولیت بطور کلی و سپس منظور از مسئولیت مدنی بیان می شود ۲- انتقال فرآورده‌های خونی آلوده و اینکه منظور از انتقال خون چیست چه مکان‌ها و اشخاصی در این ارتباط دخیلند و اصلاً فرآورده های خونی به چه معناست و چه چیز یا چیزهایی سبب آلوده شدن آن می شود و این آلودگی چه اثراتی دارد و آیا می توان آن را ضرر دانست و خواستار جبران ضرر وارده شد و این جبران چگونه است.

گفتار اول: مفهوم مسئولیت مدنی

مسئولیت^۱ در لغت مصدر صناعی یا جعلی از مسئول، ضمان، تعهد و مواخذه می باشد.^۲ مسئولیت در حقوق مدنی به معنای (تعهد قانونی شخص بر دفع ضرری است که به دیگری وارد کرده است خواه این ضرر ناشی از تقصیر خود وی باشد یا ناشی از فعالیت او وارد شده باشد.) در فقه^۳ در همین معنی لفظ ضمان را به کار برده‌اند و معنی آن هر نوع مسئولیت اعم از مسئولیت حقوقی و مسئولیت کیفری است. علمای حقوق در مورد تعریف مسئولیت مدنی اتفاق نظر دارند. و در هر مورد که شخص موظف به جبران خسارت دیگری است، یعنی در برابر او مسئولیت مدنی دارد یا ضامن است.^۴ مسئولیت مدنی عبارت است از ملزم بودن شخصی به جبران خساراتی که به دیگری وارد کرده است. مسئولیت مدنی زمانی به وجود می آید که کسی بدون مجوز قانونی به حق دیگری لطمه بزند و در اثر آن زیانی به او وارد آورد. تفاوتی نمی کند عملی که موجب خسارت شده جرم باشد یا شبه جرم، زیرا مسولیت مدنی در نتیجه عمل بدون مجوز قانونی است. خواه آن عمل عمدی (جرم) یا غیرعمدی (شبه جرم) باشد.^۵ و در هر صورت جرم و شبه جرم هر دو عملی بدون مجوز قانونی هستند و موجب زیان می شوند. و هرگاه شخص بر طبق قاعده کلی

^۱) Liability

^۲ دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، شرکت پرچست.

^۳ نهاییه المحتاج، ج ۴، ص ۴۱۸: به نقل از جعفری لنگرودی، محمدجعفر، ۱۳۸۱، ترمینولوژی حقوق، گنج دانش، تهران، چ ۱۲.

^۴ جعفری لنگرودی، محمدجعفر، ترمینولوژی حقوق، پیشین، ص ۶۴۲؛ همان، ص ۶۴۳.

^۵ امامی، حسن، ۱۳۸۱، حقوق مدنی، ج ۱، تهران، انتشارات اسلامیه، چ ۲۲، ص ۵۶۳.

منع اضرار به دیگری ضرر بزند مسئول است خواه به عمد ضرر وارد کرده باشد یا از روی خطا و اشتباه. و مسئولیت مدنی در ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی تعریف شده است. «هر کس بدون مجوز قانونی عمداً یا در نتیجه بی احتیاطی به جان یا سلامتی یا مال یا آزادی یا حیثیت یا شهرت تجارتمی یا به هر حق دیگر که به موجب قانون برای افراد ایجاد گردیده لطمه‌ای وارد نماید که موجب ضرر مادی یا معنوی دیگری شود مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود می باشد.»

مسئولیت مدنی اعم عبارت است از مسئولیت قراردادی و مسئولیت خارج از قرارداد و به معنی اخص مسئولیت خارج از قرارداد که به تعابیر دیگر مسئولیت مدنی و ضمان قهری نامیده می شود. بنابراین هرگاه از مسئولیت مدنی به تنهایی آورده شود منظور معنای اخص می باشد. در بسیاری از کتاب های حقوقی نیز مسئولیت به همین معنی تعریف شده است اگر چه در واژگان و کلمات تغییراتی وجود دارد ولی در کل معنا و مفهوم یکی است.^۱

و مسئولیت لازمه داشتن اختیار است. انسان آزاد و عاقل از پیامد کارهای خویش آگاه و مسئول آن است به همین جهت، نیچه حکیم آلمانی^۲ از مسئولیت به عنوان امتیاز یاد می کند و پاره‌ای از نویسندگان فرانسوی قدرت غیر مسئول را ظالمانه و انسان بی مسئولیت از عامل آشفستگی دانسته‌اند. بنابراین، مسئولیت شخص نسبت به جبران خسارت ناشی از اعمال خود قاعده‌ای طبیعی و موافق است.

بر مبنای این مسئولیت، رابطه دینی ویژه‌ای بین زیان دیده و مسئول به وجود می آید؛ زیان دیده طلبکار و مسئول بدهکار می شود و موضوع بدهی جبران خسارت است که به طور معمول با دادن پول انجام می پذیرد.^۳

گفتار دوم: مبانی فقهی مسئولیت مدنی

فقه یکی از منابع حقوق در ایران به شمار می آید^۴ به این دلیل باید قواعد و اصول فقهی را فهمید تا بتوان به مبنا و منشاء پیدایش قواعد حقوقی پی برد و معنا و مفهوم آن را درک کرد. زیرا حقوق ما از فقه نشأت می گیرد. از جمله قواعد فقهی که در مسئولیت مدنی مبنا است: ۱- قاعده لاضرر ۲- قاعده تسبیب.

(^۱) ر.ک. کاتوزیان، ناصر، ۱۳۸۴، دوره مقدماتی حقوق مدنی وقایع حقوقی، تهران، انتشارات تهران، چ ۷، ص ۱۷؛ قاسم زاده، مرتضی، ۱۳۸۳، الزام ها و مسئولیت مدنی بدون قرارداد، بنیاد حقوقی میزان، تهران، چ ۳، ص ۲۱-۲۰؛ جعفری لنگرودی، محمدجعفر، ترمینولوژی حقوق، پیشین، ص ۱۶۲ به بعد.

(^۲) مالوری، وانس، تعهدات، ش ۲۲: به نقل از کاتوزیان، ناصر، ۱۳۸۶، الزامهای خارج از قرارداد، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران، چ ۷، ص ۴۶.

(^۳) همان.

(^۴) امامی، سیدحسن، پیشین، ص ۱۴.

آنچه در فقه و در باب مسئولیت، واجد اهمیت است، جبران خسارت متضرر است و در این مورد فرقی بین مسئولیت قراردادی و غیرقراردادی نیست. قاعده لاضرر و لاضرار یکی از بزرگترین قواعد فقهی است که متضمن ضرورت تدارک زیان است چه این زیان ناشی از عدم اجرای قرارداد باشد و چه ناشی از ضمانات قهری. وقتی کسی از کالایی آسیب دیده است، تفاوت نمی کند که قراردادی موجود باشد یا نباشد، آنچه که مهم است آن است که شخص از کالایی صدمه دیده است.

از دیگر قواعد فقهی در زمینه مسئولیت مدنی، قاعده غرور است که از منابع و ادله فقهی چندی اقتباس گردیده است، این قاعده بر این دلالت دارد که زیان دیده از فعل فریب دهنده، برای جبران زیانش به شخصی که فعل فریب دهنده از وی صادر شده است، رجوع می کند، به بیانی دیگر، هر کسی دیگری را به امری مغرور کند و از این راه زبانی به او برساند، ضامن جبران خسارت وی است.^۱ (بطور مثال در پرونده هموفیلی ها مصرف کنندگان با اعتماد به دولت و نهادهای انتقال خون به مصرف آن مبادرت کردند ولی از این راه مغرور گردیدند.)

از دیگر قواعد فقهی در این زمینه قاعده تسبیب است که بر اساس آن نیز می توان ضمان و مسئولیت مدنی مرتکبان سبب یا سبب‌های ممنوع را در صورتی که به طرف دیگر ضرر وارد شود، تحصیل کرد. اینک به بررسی اختصاری قواعد لاضرر و تسبیب در رابطه با موضوع انتقال فرآورده‌های خونی آلوده می پردازیم.

بند اول: قاعده لاضرر

این قاعده از مشهورترین قواعد فقهی است، که در بیشتر ابواب فقه، از عبادات و معاملات به آن استناد می شود. بلکه حتی، تنها دلیل، برای بسیاری از مسائل است. اهمیت قاعده مذکور به حدی است، که بسیاری از فقها از گذشته دور در تالیفات و تقریرات خود، رساله‌ی مستقلی را به آن اختصاص داده‌اند. و این قاعده را از لحاظ مدرک و معنای آن، و فروع نتایج آن، بررسی کرده‌اند. از جمله این علما، شیخ مرتضی انصاری است. که در ملحقات مکاسب ذیل قاعده اشتغال به آن پرداخته است.^۲

فقها و اصولیون برای اثبات این قاعده به قرآن، سنت، اجماع و عقل استناد کرده‌اند، ولی برخی علما فقط به قرآن و سنت و عقل اشاره کرده‌اند در هر حال آنچه روشن است این است که در قرآن و روایات به این قاعده بسیار اشاره شده است. بنابراین از هر یک مثالی به اختصار ذکر می شود.

(^۱) علیزاده، مهدی، ۱۳۸۲، احکام سوء عرضه کالا در حقوق اسلامی، مشهد، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ج ۱، صص ۱۸۷-۱۸۶.
(^۲) مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۸۵، القواعد الفقهیه، ج ۱، مدرسه امام علی بن ابیطالب، ج ۲، ص ۲۳.

آیه قرآنی: قال الله تعالى «لا تضار والده بولدها و لا مولود له بولده» این آیه به این معناست که هیچ مادری نباید به فرزندش ضرر برساند و نیز هیچ پدری نباید به فرزندش ضرر برساند. و یا هر یک را از ضرر زدن به دیگری به واسطه فرزندانشان نهی کرده است، بر حسب اختلاف در تفسیر این آیه.^۱ طبق این آیه، از جمله، مادران نهی شده اند که با قطع شیر، موجب زیان و ضرر فرزند خود شوند.^۲

شکی نیست که نفی ضرر و ضرار از اموری است که عقل آن را به طور مستقل استدلال می کند. بعضی از مؤلفان آن را مهمترین دلیل برای نفی ضرر و ضرار می دانند. و در واقع باید گفت که مدلول این قاعده جزء «مستقلات عقلیه» است که عبارتند از اموری که بدون حکم شرع خود عقل به آنها می رسد.^۳

از جمله اخباری که به صورت عام بر این قاعده دلالت دارند عبارتند از:

روایتی که کلینی در کتاب کافی از ابن مسکان از زراره از ابی جعفر (ع) نقل کرده است که در مورد شخصی به نام سمره بن جندب است که این شخص در زمان رسول اله در جوار خانه‌ی مردی از انصار، درخت خرمايي داشت که راه رسیدن به آن از داخل ملک آن مرد انصاری می گذشت و این شخصی باعث مزاحمت خانواده‌ی آن مرد انصار می شد مرد انصاری به نزد رسول خدا شکایت برد پیامبر به عمره گفت: از این به بعد حضور خود را اعلام کن و باز عمره قبول نکرد و نتیجه پیامبر فرمود: «تو مرد ضرر زننده ای هستی، و به مؤمن کسی نباید ضرر بزندی.» و دستور داد که آن درخت را کنند و نزد سمره انداختند.^۴

در اینکه آیا لزوم جبران ضرر، یا به اصطلاح امروزی، «مسئولیت مدنی» را نیز می توان از قاعده‌ی لاضرر استنباط کرد اختلاف شده است. آنان که مفاد قاعده را «نفی ضرر جبران نشده» یا «نهی اضرار به غیر» می دانند، از این قاعده برای اثبات مسئولیت کسی که عامل ورود زیان بوده است استفاده می کنند. زیرا، اگر مقصود نفی ضرر جبران نشده یا نهی از اضرار باشد، تدارک ضرر از لوازم این نفی است. با وجود این، به نظر می رسد که تدارک ضرری که وارد شده از فروع و لوازم نفی حکم ضرر می باشد. زیرا، هدف اصلی جبران زیان است و رفع حکم ضرری نیز، به عنوان یکی از وسایل جبران ضرر، مورد استفاده واقع می شود.^۵

در اینکه ضرر مادی و بدنی مشمول قاعده لاضرر است شکی نیست ولی در مورد منافع از دست رفته که بعضی از آن را ضررهای مادی نمی دانند در این مورد تردید وجود دارد. ولی درباره ضررهای

^۱ محمدی، ابوالحسن، ۱۳۸۳، قواعد فقه، تهران، میزان، چ ۷، ص ۱۵۴.

^۲ محقق داماد، مصطفی، ۱۳۸۵، قواعد فقه بخش مدنی، ج ۱، تهران، مرکز نشر و علوم اسلامی، چ ۱۳، ص ۱۳۲.

^۳ همان، ص ۱۳۱.

^۴ محمدی، ابوالحسن، پیشین، ص ۱۵۸.

^۵ کاتوزیان، ناصر، الزامهای خارج از قرارداد، پیشین، ص ۱۵۴.

معنوی مانند لطمه به شخصیت و آزادی و اعتبار شخصی و درد و رنج ناشی از تجاوز و صدمه‌های بدنی، ممکن است تردید شود ولی به گفته دکتر کاتوزیان به نظر می‌رسد که صدور این حکم بیشتر برای رفع نیازهای معنوی بوده است.^۱

اگر خون به عنوان یک کالا یا محصول معرفی شود و بواسطه آن ضرری مالی و بدنی به شخص وارد آید این ضرر باید جبران شود ولی چگونگی جبران ضرر و اینکه آیا می‌توان خون را کالا و عیب ناشی از آن یا همان آلوده بودن را شرطی برای مسئولیت وارد کننده زیان دانست باید مورد بررسی قرار گیرد. بیشتر نظام‌های حقوقی یا بهتر است گفته شود تمامی آنها تمایل دارند که ایجاد مسئولیت برای عرضه کننده کالای معیوب، قطع نظر از تقصیر او در جریان طرح و تولید، عرضه محصول و نوع رابطه با زیان دیده است؛ مسئولیتی که به دلیل عدم وابستگی به تقصیر و رابطه قراردادی، «مسئولیت محض» نامیده می‌شود. چون قاعده لاضرر حکمی است برای مسئولیت شخص یعنی ضرر نزدن، به دیگران در ارتباط با تولید یا عرضه (انتقال) خون آلوده، به دیگری که باعث ضرر به شخص می‌شود می‌توان همین قاعده را مبنا و حکمی برای مسئولیت تولید کننده و منتقل کننده دانست و خواستار جبران ضرر وارد شد.

بند دوم: قاعده تسبیب

بحث تسبیب، طبق رویه معمول نزد فقها، بلافاصله در ذیل عنوان اتلاف مطرح می‌شود؛ زیرا در حقیقت، تسبیب نوعی از اتلاف است؛ به این تعبیر که در اتلاف، شخص مستقیماً و با لمباشره باعث اتلاف مالی می‌گردد. ولی در تسبیب، عمل سبب مع الواسطه سبب می‌شود که مال غیر از بین برود.^۲ اصطلاح تسبیب در منابع فقهی و حقوقی در برابر مباشرت (به معنای انجام دادن بی واسطه‌ی یک کار) به کار می‌رود که هر دو از اقسام اتلاف و از اسباب مهم ضمان‌اند. البته در مواردی در برابر اتلاف به کار رفته که مراد از آن اتلاف به معنای عام نیست بلکه اتلاف با واسطه است. این قاعده یک قاعده عقلانی است بیشتر از اینکه شرعی باشد. زیرا مراد از تسبیب تمهید زمینه‌های تلف و سبب سازی آن است که مفهومی عرفی است و به شرایط و معادلات مصطلح در فلسفه شبیه است.^۳

هرگاه سخن از سبب پیش آید، بی تردید مباشر نیز وجود دارد، زیرا معنای تسبیب انجام عمل با واسطه است، واسطه همان مباشر است. بدین ترتیب، اجتماع سبب و مباشر بدین مفهوم است که گاه ممکن است هم مباشر و هم مسبب در بروز خسارت دخالت داشته باشند. در چنین حالتی ضمان به عهده کیست، مباشر یا مسبب؟^۴ با این حال نمی‌توان این را به عنوان اصل پذیرفت چرا که همیشه سبب و مباشر در

^۱ همان، ص ۱۵۵.

^۲ محقق داماد، مصطفی، پیشین، ص ۱۱۷.

^۳ کاتوزیان، ناصر، الزامهای خارج از قرارداد، پیشین، ص ۶۷.

^۴ <http://www.dadkhahi.Net/wiki/index.php>